

„Némelyikük kétségkívül józan politikai elveken alapul, s mindegyiküket rendkívül(i) lelemé(nnyel)nyesen és pontos(sággal)an fogalmazták”

Új magyar szövegek az amerikai forradalomról

Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. A kötet anyagát válogatta, fordította, szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Lévai Csaba. Debrecen, Multiplex Média–Debrecen U. P., 1997. 232 old.

Az amerikai alkotmányozási vita: A föderalisták írásából. Fordította és sajtó alá rendezte: Berkes Tímea. Documenta Historica 27. Szeged, JATE Történész Diákkör, 1996. 56 old.

Alexander Hamilton, James Madison, John Jay: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Fordította Balabán Péter. A jegyzeteket Magyarics Tamás készítette. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998. 671 old.

Nem sok olyan nemzet van, amelynek történelme létezése első pillanatától kezdve olyan pontosan, részletesen, alaposan lenne dokumentálva, mint az Egyesült Államoké. A magyarországi és általában a magyar nyelvű könyvkiadás már régóta adós az amerikai történelem írott forrásainak közlésével annak ellenére, hogy a dokumentumok fordítását és magyar nyelvű nyilvánosságra hozatalát már Bölöni Farkas Sándor elkezdte *Útazás Észak Amerikában* (1834) című könyvében. A legfontosabb iratokon (mint például a Függetlenségi Nyilatkozat és a szövetségi Alkotmány) kívül vajmi kevés dokumentum jelent meg magyarul, és azok is elsősorban különböző történeti chrestomátiákban, csetleg történeti munkák függeléként. 1981-ben látott napvilágot például

Urbán Aladár szerkesztésében egy átfogó szöveggyűjtemény az Egyesült Államok történetének dokumentumaiból,¹ de a második kiadás 1992-ben még mindig csak egyetemi jegyzetként.

Noha az észak-amerikai gyarmatok korai történetének dokumentumai még mindig nem olvashatók magyarul, az amerikai forradalom korától már viszonylag bőséges anyag áll az angolul nem olvasó érdeklődők rendelkezésére. Az ismertetésre váró három kötet ezt az anyagot mélyíti el. A debreceni kötetben (a továbbiakban: Lévai) közölt dokumentumok időben nem kevesebb, mint hatvan évet ölelnek fel, John Adamsnek a Bélyegtörvény körüli felháborodást is tükröző tanulmányától (1765 nyara) Jefferson 1825 elején írt tiltakozásáig. Az iratok zöme azonban – Jefferson két írása kivételével – a 18. században keletkezett, és valóban az új világ új rendjének kialakulását követhetjük nyomon rajtuk keresztül. Jeffersonnak a kötetben szereplő öt írásából három tulajdonképpen témáját tekintve is, bizonyos mértékben műfajilag eltér a gyűjtemény más írásaitól (Adams három levelétől eltekintve valamennyi dokumentum ugyanis nyilvánosságnak szánt írás, Jefferson önéletrajza viszont elsősorban a családjának készült), mindez azonban alig zavarja a kötet egységességét, tematikai egységtudatát. Helyesen tette a szerkesztő, hogy kihagyta a Föderalista eszszéket, mert az előszóban (VIII. o.) említett önálló kötet valóban elkészült – az alábbiakban lesz szó róla.

¹ Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez 1774-1918. Kézirat. Szerkesztette: Urbán Aladár. Budapest, 1981.

Nemigen vonható kétségbe, hogy mind az itt tárgyalt három kötet fő vonalaiban megfelelő válogatás, hiszen a bennük foglalt dokumentumok fontosságához nem fér kétség. Ebből következően a recensens első sorban a dokumentumokhoz fűzött magyarázatokat, jegyzeteket, illetve a fordítást vizsgálhatja. Az alábbiakban ennek megfelelően fogok róluk szólni.

Mivel a Lévai-féle kötet jó harmadrészét John Adams írásai teszik ki, ezeken keresztül vizsgálom a gyűjteményt. Abban egyetértek a szerkesztővel, hogy Adams „életműve” már készen állt, amikor 1796-ban elnökké választották – ő nem elnökként alkotott maradandót. Ugyanakkor az is igaz, hogy politikai alkotásai nem kimondottan írásművek. A Washington főparancsnoki kinevezésében, a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezésében, az amerikai hadiflotta megteremtésében, az angol-amerikai békekötésben, az USA első nagykövetségként az angol-amerikai viszony normalizálásában, majd végül elnökként a franciák elleni háború megakadályozásában játszott szerepét írásokon keresztül nem lehet bemutatni. Be lehetett viszont politikaelméleti tevékenységét, és mindennek előtt az alkotmány megalkotása előtt-körül kifejtett írásos tevékenységét, amit a kötet részben tükröz is.

A *Gondolatok a kormányzásról* az amerikai alkotmánytörténet alapvető műve – a válogatás talán legnagyobb hiányossága, hogy ehhez, mint ahogy a többi íráshoz sem, nem ad ismertetőt. A „Gondolatok”-ról el lehetett/kellett volna mondani, hogy az 1776 elején erőteljessé vált (Tom Paine *Józan ész* című művéből is áradó) egyenlősítő szellem zavarta Adamsot – különösen, mivel feleségének, Abigailnek is elnyerte a tetszését Tom Paine írása. Bostonban agitáció folyt első sorban az adósok javát szolgáló reformok mellett. Ugyanakkor fokozódott az elégedetlenség a magas törvényszéki illetékek miatt is – egyre jobban terjedt és általánossá vált a törvényesség és a rend elleni hangulat. Adams ezzel az írásával konstruktív, pozitív elképzeléseket igyekezett szembeállítani a szerinte a Paine röpiratában is uralkodó destruktív szemlélettel szemben. A keletkezés és a kiadás történetét a legújabb kutató-

sok alapján közli Taylor,² valamint kiváló életrajzában Page Smith³ is (245. o.). Lévai, pontosabban Lévai forrása, azonban sajnos régi forrást használ. A tízkötetes összkiadás⁴ volt az 1960-as évekig Adams műveinek egyetlen forrása, de amióta a Harvard University Press megkezdte az Adams-iratok, azaz az Adamsok négy nemzedéke iratainak a kiadását, az Adams Papers megfelelő kötetekhez illik fordulni (ráadásul a fent említett kötetek megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is). A *Gondolatok*, illetve a *Defence* rövid, de magyarul szinte egyetlen ismertetését és marxista értékelését Solt László adta.⁵

A *Gondolatok* fordításához a következő néhány megjegyzést szeretném fűzni. „How few of the human race have ever enjoyed an opportunity of making an election of government – more than of air, soil, or climate – for themselves or their children!” – lelkesül Adams, de ugyanakkor igen pontosan is fogalmaz. A „few” nem feltétlenül a 13 észak-amerikai gyarmat három milliós lakosságát jelenti – róluk a következő mondat szól; inkább arról a néhány egyénről beszél itt Adams, akik a tömeg számára elvégzik a megfelelő kormányforma kiválasztásának munkáját. Ugyanis nem kitalálják a legjobb alkotmányt, hanem már létező, létezett változatokból választják ki a legmegfelelőbbet. A fordítás mindkét szempontból eltorzítja az eredeti jelentését, a második mellékmondat pedig „lóg a levegőben”: „Az emberi faj mily csekély részének adatott meg bármikor is az a lehetőség, hogy maga és gyerekei számára kormányzatot alkosson, ami többet jelent a levegőnél, a földnél és az

² Papers of John Adams. Szerkesztette: Robert J. Taylor. IV. Cambridge, Mass., 1979. 65-73.

³ Smith, Page: John Adams. New York, 1962. (a továbbiakban: Smith)

⁴ The Works of John Adams, Second President of the United States. I-X. Szerkesztette: Charles F. Adams. Boston, Mass. 1850-1856 [Reprint: Select Bibliographies Reprint Series, Freeport, New York, 1969].

⁵ Solt László: 1787. Az amerikai történetírás évszázados vitájának újabb állomásai. Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 106. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 54-60.

éghajlatnál!” (33-34. o.). Az eredeti jelentéséhez talán közelebb állna ez a változat: „Mily kevés embernek adatott meg valaha is az a lehetőség, hogy ne pusztán levegőt, földet vagy éghajlatot, hanem ezeknél sokkal többet: kormányformát válasszon maga és gyermekei számára!”

A jegyzetíró tevékenységét is érheti kritika, például az értekezést záró Milton-idézetet magyarázva (Lévai 36. o. 8. jegyzet) helyesebb lett volna, ha a kérdéses XII. szonett címe (*Ugyanarról*) mellett értelemszerűen a XI. szonett címét is megadja (*A megvetésről, mely bizonyos értekezéseimet sújtotta* [On the Detraction Which Followed Upon My Writing Certain Treatises]).

A válogatást illetően is tehetünk kritikai észrevételt. Az *Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról* véleményem szerint kimaradhatott volna a kötetből. Egyáltalán nem tárgyilagos, tudós értekezés, hanem „a kor számára írott trakta”,⁶ amely az ember szabadság fejlődését követi nyomon, és annak megőrzésének lehetséges módját tárgyalja. A mű történeti írásnak gyengécske, jogi értekezésként kétes értékű volt – egyetlen érdeme, hogy a londoni zsarnokság ellen mozgolódó hazafiak kiválóan fel tudták használni. (Mellékesen jegyzem meg, hogy Adams tisztában volt azzal, hogy III. Györgynek I. György a dédapja (great grandfather) volt; a fordító hibája, hogy a magyar szövegben 'nagyapja' (17. o.) áll.)

A Bélyegtörvényt ebben az írásban Adams azért ellenzi, mert az gátolja az ismeretek terjesztését, és a szegényektől elvont pénzt hivatalnokoknak juttatják. Adams egyik korábbi életrajzírója, Gilbert Chinard szerint ez az érvelés kissé demagóg ízű, és talán Samuel Adams nézeteit is tükrözi.⁷ A képviselő nélküli adózatás elleni elvi, alkotmányos alapokra helyezett tiltakozását Adams először 1765 szeptember-októberében fogalmazta meg a *Braintree-i követutasításokban*, ezért ezt a szöveget hasznosabb lett volna bevenni a kötetbe. Ugyancsak szívesebben látnám a kötetben a beválogatott

Defence helyett egyrészt Adams James Otis 1760-as beszédéről készített jegyzetét, másrészt pedig Massachusetts állam 1780-as alkotmányát. Az első azért, mert érthetővé tenné, hogy Adams miért a házkutatási meghatalmazások [writs of assistance] ügyétől számította az amerikai forradalom történetét, a második pedig – hiszen annak legnagyobb részét Adams írta – a gyakorlatban megmutatná, hogyan írt „élciben” alkotmányt a *Gondolatok* szerzője. Az előbbi szövege a kötetben is említett Commager-féle szöveggyűjteményben (56-57. o.), az utóbbi rövidítve a Lévai által használt válogatásban (95-103. o.), teljes terjedelmében pedig a Works VI. kötetben (219-270. o.) megtalálható.⁸

Ezzel kapcsolatban említendő meg a kötet egy komolyabb hiányossága. Amint a fordítások alapjául szolgáló kiadványok felsorolásából kiderül, a szerkesztő nem kritikai vagy teljes kiadásokból, hanem válogatásokból, szöveggyűjteményekből válogatta a közölt szövegeket. Nem elengedhetetlen, de a szöveg minősége, keletkezéstörténete szempontjából mindenképpen helyesebb, ha a szerkesztő az előbbiket használja. Az Adams esetében használt kiadási évfolyam 1985 ugyan, de a kötet eredetileg 1954-ben jelent meg (Indianapolis – New York, Bobbs-Merrill. The American Heritage Series), vagyis még az Adams-filológiában radikális változást jelentő Adams Papers kiadásának megkezdése előtt. Ez megmutatkozik az angol forrásanyagra támaszkodó kísérőszövegeken is. Továbbá csak a Függelékben derül ki (208. o.), hogy a 37-59. oldalakon olvasható *Defence* nem egyszerűen Adams „legterjedelmesebb értekezése”, hanem egy háromkötetes munka, amely a tízkötetes összkiadásban mintegy ezer oldalt tesz ki (IV. 271-[588], V., VI. 3-220. o.). A szövegben itt-ott kitért [...] egyáltalán nem jelzi a rövidítés mennyiségét, jellegét.

⁶ Smith 78.

⁷ Chinard, Gilbert. *Honest John Adams*. Boston, 1964 [1933]. 50.

⁸ Továbbá: *Roots of the Republic. American Founding Documents Interpreted*. Edited by Stephen L. Schechter. Contributing editors: Richard B. Bernstein and Donald S. Lutz Madison, 1990. 195-226. (a továbbiakban: *Roots*)

A kötet igen hasznos része viszont a „Függelék” (207-225. o.), amely többek között Adams nyomtatásban megjelent talán legterjedelmesebb magyar nyelvű életrajzát tartalmazza. Ugyanakkor a kötetnek ez a része sem mentes a pontatlanságoktól, melyek közül egyet az alábbiakban megemlítek. John Adams nem támogatta, hanem indítványozta Washington főparancsnoki kinevezését. Samuel Adams volt az, aki támogatta, a kongresszus pedig megszavazta az indítványt. Az érdekes epizódot, amely röviden, de igen élénken jellemzi nemcsak Samuel Adams-ot és Washington-t, de John Hancockot is, Adams *Önéletrajzában*⁹ jegyezte fel 1804-ben. Lévai a Függetlenségi Nyilatkozatnak a Jefferson által megfogalmazott, a Kongresszus által kihúzott eredeti részeket is tartalmazó, „teljes” szövegét közli – ez azért fontos és dicséretes, mert nem csak azt mutatja meg, mit szeretett volna kijelenteni, ha hagyják, de azt is, minék a kinyilatkoztatásáról volt hajlandó lemondani.

A Konföderációs Cikkelyek fordítását érdemes közelebbről is megvizsgálni. „Mi, a neveinkhez csatolt államok alulírott képviselői, üdvözöljük mindazokat, akik a jelen okiratot olvassák.” – így kellene szólnia a Cikkelyek első mondatának magyarul. Az eredeti mondat ugyanis így hangzik: „To all to whom these Presents shall come, we the under signed Delegates of the States affixed to our Names send greeting”.¹⁰ Annak azonban, ami a kötetben olvasható, nincs sok értelme: „Mindazoknak üdvözetünket küldjük, akikhez el fogunk menni mi, az itt jelenlevő alulírottak, akiknek neve mellé az államok delegáltja cím csatolatott” (167. o.). Ez a mondat annyira értelmetlen, hogy érthetetlen, miként maradhatott a végleges szövegben. Ugyanakkor feltűnő hiba, hogy lemaradt az okirat utolsó mondata: „Kelt Philadelphiában, Pennsylvania államban, Július hónap kilencedik napján, Urunk Ezerhét száz hetvennyolcadik, Amerika függetlenségének pedig harmadik esztendőjében.”

A harmadik mondat nagyságú félreértés a IX. cikkely utolsó bekezdésének elején található. Az adjourn és adjournment nem ’összeülést’ és ’ülésezést’ jelent, hanem elnapolást. Nem arról van szó tehát, hogy a kongresszus „az év folyamán bármikor és bárhol [...] összeülhet” és „az ülészés időtartama nem lehet hosszabb hat hónapnál” (174. o.), hanem arról, hogy az összeült kongresszus többször is elnapolhatja ülését a naptári éven belül akármikor, azonban a szünet nem lehet hosszabb hat hónapnál. A többi kifogásom elsősorban egyes szavak (félre)fordításával kapcsolatos. Ezek közül csak néhányat említek. A „several/ly” (167. o.) fordítása ’külön-külön’, ’egyenként’ kellene, hogy legyen; igen fontos ez a szó a Függetlenségi Nyilatkozatban és az Alkotmányban is, a föderalizmus megjelenésének egyik szövegi bizonyítékaként. A „felony” nem ’esküszegés’ (168. o.) – az a szó középkori jelentése –, hanem egyszerűen ’büncselekmény’, ’bűntett’. A „quantity of arms” (169. o.) természetesen ’mennyiségű’ és nem ’minőségű’ fegyverzet. A ’tagállamok’ (172. o.) kérdésére még visszatérek.

Az úgynevezett *Föderalista írások*, a gyűjtemény egyik szerkesztője, Clinton Rossiter szerint a Függetlenségi Nyilatkozat és az Alkotmány után a harmadik helyet foglalják el az amerikai politikatörténet „szent” iratai sorában. Rossiter úgy látja, hogy a cikksorozat négy feladatot teljesít: kifejtja a szövetségi kormányzat áldásait; támadja a Konföderációs Cikkelyeket; elemzi az Alkotmányt; bemutatja a szabad kormányzás veszélyeit és előnyeit.¹¹ A 85 cikk közvetlen célja az volt, hogy New York állam ratifikáló gyűlését meggyőzze és rávegye az 1787 nyarán Philadelphiában megfogalmazott új alkotmány elfogadására. Az antiföderalisták aránya azonban 2:1 volt a poughkeepsie-i gyűlésen, és végül csak azért szavazták meg az új alkotmányt, mert ezt közben kilencedik államként már New Hampshire is megtette, és New York nem akart kimaradni az unióból.

⁹ Diary and Autobiography of John Adams. Főszerkesztő: L. H. Butterfield. III. Cambridge, 1961. 322-323.

¹⁰ Roots 235.

¹¹ Hamilton Alexander – Madison, James – Jay. John: The Federalist Papers. With an introduction, table of contents, and index of ideas by Clinton Rossiter. New York and Scarborough, Ontario, 1961. vii-xvi.

A *Föderalista íráások* politikai propagandaként tehát megbuktak. Annál nagyobb volt azonban a cikksorozat sikere politikaelméleti értekezésként, illetve az amerikai Alkotmány első és azóta is mérvadó kommentárjaként. Bár következetlenséggek is kimutathatók benne (ezen egy agitatív mű esetében nincs mit csodálkozni), én itt inkább az íráások alapos átgondoltságára helyezném a hangsúlyt. Az 1. sz. írás első bekezdésében olvasható a következő, a kész Alkotmányt magyarázó Föderalista esszék az alkotmányozás kezdeti, tentatív lépéseit jelentő John Adams-i *Gondolatokkal* összekötő, az utóbbi záró gondolatmenetét szinte újból felvevő, azt folytatódó mondat: „...ennek a népnek jutott osztályrészül annak a fontos kérdésnek az eldöntése: vajon az emberi társadalom képes-e *gondolkodás* és *választás* alapján jó kormányzatot létrehozni, vagy pedig örökre arra van ítélve, hogy politikai berendezkedése *véletlentől* és az *erőszak*tól függjön” (fordítás és címcímélés tőlem, N. Gy.) (39. o.) Ez a distinkció még ma is megállja a helyét: politika- és alkotmányelméletet, föderalizmust kutató tudósok, például Daniel Elazar és Donald S. Lutz szerint ebben a három (négy) szóban a politikai közösségek, illetve az azok működését szabályozó kormányzati formák kialakulásának három lehetséges módja: az organikus fejlődés, a hódítás és az egyezségre (frigyre, szövetségre) lépés (covenanting) rejlik. Mindez már a tizenhetedik századi puritán telepesek által is ismert (Petrus Ramustól népszerűsített) relációelméletre vezethető vissza: „A nem *természetes* és nem *erőszakos* okokon alapuló, önkéntes viszonyokat mindig valamely szövetség (covenant) ereje tartja össze”, írta Increase Mather 1677-ben. (Kicímélés tőlem, N. Gy.)

A Föderalista íráásokat közlő, a jelen írás tárgyát képező két kiadvány közül elsőnek a szerényebb kiállítású, szegedi füzetéről szövegek néhány szót. Igen érdekes és fontos sorozat része ez a kiadvány. A JATE Történész Diákkör kiadványsorozata, a Documenta Historica 12. kötete például az 1783. évi angol-amerikai békeszerződés teljes szövegét közli.¹²

Az 1993-ban megjelent kis füzet a ma már a 34. kötetnél tartó sorozat több más darabjával együtt komoly, és nem eléggé ismert hozzájárulást jelent többek között a hazai anglistika és amerikanisztika fejlődéséhez is.

A Föderalista íráásokat bemutató mindössze 56 oldalas kis füzet (a továbbiakban: Berkes), ha nem is elsőként közöl válogatást magyarul a fenti dokumentumokból, mindenesetre bizonyos szempontból merészebb, mint harmadik kötetünk, az Európa Kiadónál megjelent teljes kiadás. A szerkesztőnek, aki valószínűleg azonos a fordítóval és a sajtó alá rendezővel, volt ugyanis bátorsága válogatni. Rossiter fent említett előszavában elárulja, mely íráások alkotják a sorozat meghatározó darabjait, amelyek elolvasása után áttekintést kaphatunk az egészből. Ezek az 1., 2., 6., 9., 10., 14., 15., 16., 23., 37., 39., 47., 48., 49., 51., 62., 63., 70., 78., 84. és 85. számú dolgozatok. (Tíz-tíz Madison és Hamilton, egy pedig Jay tollából.) Nos, Berkes Tímca válogatása, noha természetesen technikai okokból szűkebbre szabott, mint a fenti lista, szintén tartalmazza a legfontosabb kérdéseket tárgyaló íráásokat. A hét kiválasztott esszéből (10., 39., 40., 46., 51., 53., 70.) négyet az amerikai történész is kiemelt. A három itt vizsgált kötet közül Berkesé tudott legjobban elszakadni a fordítás alapjául szolgáló kiadvány(ok)tól.

Az ügyes válogatás mellett a rövid, de lényegre törő bevezetés minden fontosat elmond az olvasónak az utána következő dokumentumokról. Az irodalomjegyzék helyett azonban már inkább Lévai alaposabb, rendszerezettebb, és kifejezettebb a magyarul olvasók számára készült ajánló bibliográfiáját ajánlanánk.

Az Európa Kiadó kötete (a továbbiakban: Balabán) a teljes cikksorozatot közli, s az inkább a fordító, mint a szerkesztő munkájára épül – a magyar könyv ugyanis a Garry Wills szerkesztette Bantam kiadás szó szerinti fordítása, olyannyira, hogy még a szerzők rövid életrajza sem önálló munka. Ez persze nem baj. Az viszont már nehezen

dította és sajtó alá rendezte Kökény Andrea. Documenta Historica 12. Szeged: JATE Történész Diákkör, 1993.

¹² Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szeptember 3.). For-

érthető, hogy akkor miért nem vette át a három szerző arcképét is a kötet tervezője, Kállay Judit. A magyar kötetben ugyanis kétszer is, az első borítón és a gerincen, Thomas Jefferson arcása látható C. W. Peale 1791-ben készült festménye nyomán. Jefferson azonban, csakúgy mint ellenlába és harcostársa, barátja és ellensége, John Adams, nem tartozik a szoros értelemben vett Alapító Atyák közé. Nem vett ugyanis közvetlenül részt a szövetségi Alkotmány megírásában, sem annak elfogadtatásában, és a Föderalista írásokhoz sem volt semmi köze. (Lévai kötetének címlapján helyénvaló Stearns festményének reprodukciója, csakúgy mint Urbán Aladár a Tankönyvkiadónál megjelent kötetének¹³ borítóján a Washington-portré, vagy éppen a Gondolat Kiadónál elkezdett és sajnálatosan félbemaradt Boorstin-trilógia¹⁴ már előre megterveztetett címlapjainak illusztrációi.)

Az Európa kötetének viszont a teljesség az egyik legfontosabb erénye. Hosszú ideig tartó munka volt az iratok lefordítása. 1992-ben Balabán Péter a Holmiban (1992/11, 1593-1609.) már közölt ötöt (47-51.) a Föderalista dolgozatokból.

Az egész kötetből szűrőpróbaszerűen csupán két írást emelek ki, melyek talán a Föderalista esszék legfontosabb darabjai, ugyanakkor a szegedi válogatásban is mind a kettő megtalálható. Egészét tekintve Balabán fordítása az előbbivel összevetve kiérleltebb, letisztult, könnyebben olvasható. Volt ideje megérlelni, ez kiderül a Holmi fordításaival való összevetésből is: a későbbi fordítás gördülékenyebb, stilisztikailag csiszoltabb. Ugyanakkor azonban éppen az 51. írás esetében a korábbi „összetett, több államból álló köztársaság” (Holmi 1608. o.) kifejezés szerintem jobb, mint a későbbi „több tagállamból álló köztársaság” (Balabán 382. o.). Az eredetiben „compound republic” áll. Ez

terminus technicusként kezelendő, és így is kellene fordítani, lehetőleg minél kevesebb magyarázattal. Ezért lenne az „összetett köztársaság” a legjobb megoldás. Így fordítja egyébként a kifejezést Berkes is (39. o.). A második változat már csak azért sem ajánlandó, mert benne van a „tagállam” szó, az pedig „member state” lenne. Az Egyesült Államok „államok”-ból áll; ezek valóban tagok, de az amerikai alkotmányos dokumentumok, mint maga az Alkotmány, a Konföderációs Cikkelyek vagy a Függetlenségi Nyilatkozat schol nem használják a „member state” kifejezést, ezért ezt magyarul sem tartom helyesnek (lásd például Lévai 172. o.).

Nem csak a Tizedik Föderalista esszében jelent gondot a „control” fordítása. Ez általános szóhasználati kérdés – amióta ugyanis a hírközlő szervezetekben elszaporodtak az angol eredetiből átvett hírek, azóta a békefenntartó erők, lázadók, gerillák „ellenőriznek” területeket akkor is, amikor a valóságban ennél többről, „kézbentartásról”, „irányításról”, „valami fölötti uralomról” van szó. Pontosabb a magyar szöveg, ha a „control” szót az „ellenőrzés” (Berkes 38. o.) helyett a „megfékkez”, „irányít és ellenőriz” és „ellenőriz” szavakkal (Balabán 380. o.) adja vissza. Így a vizsgált fordításokban a „controlling its effect” is jobban hangzik és pontosabban fedi az eredeti jelentést úgy magyarul, hogy „úrrá lesz hatásain” (Balabán 92. o.) vagy „korlátok közé szorít” (Balabán 95. o.), mint „hatását ellenőrzés alatt tartani” (Berkes 10., 12. és 15. o.).

Az 51. esszé szerint „Justice is the end of government.” Berkes szerint ez azt jelenti, hogy a „kormányzat célja az igazság” (40. o.) ám én inkább Balabánnak adok igazat, aki így fordít: „A kormányzat igazi célja az igazságosság” (384. o.).

A 9. cikk csak Balabánnál szerepel. Itt a „judges holding office during good behavior” kifejezés megfelelője szerinte magyarul „a hivatalukat megfelelő viselkedésüktől függően betöltő bírák” lenne (86. o.). Ez azonban csaknem az ellenkezője annak, amit az eredeti kifejezés valójában jelent. A forradalom előtt/alatt az amerikai gyarmatokon, különösen Massachusettsben, komoly vihart kavart a bírák függetlenségének a kérdése.

¹³ Urbán Aladár: Köztársaság az Újvilágban. Az Egyesült Államok születése, 1763-1789. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

¹⁴ Boorstin, Daniel: Az amerikaiak. A gyarmatosítás kora. Fordította Magyarics Tamás. Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. A további, egyelőre magyarul még kiadatlan kötetek címei: A nemzet kora; A demokrácia kora.

A bírák hivatali idejét az angliai jogrendszerben kétféleképpen lehetett meghatározni: a *quandiu bene se gesserint* azt jelentette, hogy az illető addig tölti be a hivatalát, amíg valami rosszat nem tesz; ha nem tesz, akkor élete végéig. A „*during good behavior*” tehát tulajdonképpen a történeti, régiesebb, jogilag egészen pontos változata a „*for life*” azaz „életössziglan” kifejezésnek. A másik lehetőséget a *durante bene placito* kifejezéssel határozták meg; ez azt jelentette, hogy a bíró hivatala a kinevező (legtöbbször az uralkodó) tetszésétől függött; az utóbbi őt minden külön indoklás nélkül bármikor elbocsáthatta, megfoszthatta hivatalától. Az amerikaiak természetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy bírák ne fűggenek az uralkodó kénye-kezdvétől (hanem inkább a gyarmati törvényhozásétól – de ez egy másik kérdés), és a szabadságukat elnyert államokban is megmaradt a bírának az őket kinevezőktől való függetlenségének elve és gyakorlata. A fenti kifejezés ezt takarja, és ezért praktikusabb a „hivatalukat életösszig betöltő bírókról” beszélni.

A 10. írásban olvasható a következő mondat: „...there is nothing to check the inducements to sacrifice the weaker party or an obnoxious individual.” Itt arról van szó, hogy mind a gyengébb felet, mind pedig az „obnoxious individual”-t megilleti a törvényesség teljes védelme. Mindkét fordító az egyén védtelenségéről beszél, „fenyegetett” (Berkes 13. o.), illetve „könnyen sebezhető” (Balabán 96. o.) formában. A *Federalist Papers* Wills-féle kiadásának¹⁵ glosszáriumban (475. o.) a szerkesztő is egyetért a szó ilyen értelmezésével. Elgondolkodtató azonban, hogy miért kellene külön kiemelni a védtelen, gyenge, sebezhető egyénnek kijáró védelmet (amelyet a szóban forgó helyen a tiszta demokrácia képtelen biztosítani), hiszen ebben nem különbözünk egymástól, mindannyian ilyenek vagyunk. Kiállhatatlan, elviselhetetlen, undok alakok (ezt jelenti ugyanis az *obnoxious individuals*) azonban

feltéhetően kevesebben vannak (és magukat általában nem is számítjuk ezek közé). Környezetüknek nyilvánvalóan minden oka megvan arra, hogy gyűlölje őket, ám őket ugyanúgy megilleti az alkotmány és a törvények védelme, mint kellmesebb, könnyebben elviselhető embertársaikat. Ez utóbbi már valóban olyasmi, amit hangsúlyozni kell, és ezért a Tizedikben helyesebb az „obnoxious” szót „kellemetlen,” „kiállhatatlan,” „elviselhetetlen” értelemben fordítani. Az „obnoxious” szó háromszor fordul elő a Föderalista esszéikben; a 38.-ban helyes a magyar változat (Balabán 222. o.), a 42.-ben viszont (Balabán 319. o.) az imént javasolt fordítás lenne helyes.

E három fordítással, kötetel kapcsolatban óhatatlanul felmerül az a gondolat, hogy ideje lenne már egységesíteni a korai (17-18. századi) amerikai történelem magyar terminológiáját. Ma már természetes, hogy a „*Declaration of Independence*” magyar megfelelője nem „Az America Függetlenség Actája” vagy „Függetlenség Kinyilatkoztatása” mint Bölöninél, hanem „Függetlenségi Nyilatkozat”; hogy az USA első alkotmányának a magyar neve „Konföderációs Cikkelyek,” és hogy a „Stamp Act” a „Bélyeg-törvény.” Szükség van azonban az egységesítés, az egyöntetűség szélesítésére, mert egyrészt jó lenne, ha ezek a szövegek a magyar történelmi, politikai kultúra részévé válnának; másrészt pedig ez szükséges ahhoz, hogy a terminusok jelentése megbízható legyen, s egy adott szó, kifejezés lehetőleg minél több ember számára ugyanazt jelentse. A rabszolgák felszabadítását bejelentő *Lincoln* dokumentum (*Emancipation Proclamation*) például Urbán szöveggyűjteményében a 71. szám alatt „Felszabadítási Nyilatkozat”, néhány oldallal később, a 73. dokumentumban „Lincoln kiáltványa” elnevezéssel szerepel (Urbán 1992. 186. o., 189. o.).

Nem szigorúan vett amerikai probléma, de a tárgyalt szövegekben is előfordul: Lévai a 181. oldalon „általános jogrendszeréről” beszél. Az angol szövegben azonban egyértelműen a *Common Law*-ról, az angol szokásjogról van szó. Itt is ugyanazt kellene tenni, amit a „*Bill of Rights*” esetében, azaz megmaradni az eredeti szónál, és esetleg ma-

¹⁵ *The Federalist Papers* by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. With an Introduction and commentary by Garry Wills. New York etc., 1982.

gyarázatképpen hozzátenni a magyar körülírást. A „Jogok törvénye” semmit sem jelent; „az alkotmány egyéni jogokat tartalmazó cikkelyei” valamivel többet.

Utolsó példaként a „checks and balances” esetét említtem. Egyes elemzők szerint az amerikai Alkotmány alapjául szolgáló négy alapelv egyikét takarja a fenti kifejezés.¹⁶ A másik három a föderalizmus, a nagy kiterjedésű köztársaság és a hatalmi ágak szétválasztása. A szóban forgó kifejezést egy mostanában magyarul megjelent kiadvány¹⁷ „fékkel és egyensúlyok”-nak fordítja – helytelenül. A checks and balances ugyanis a szétválasztott funkciók összekapcsolását jelentik. A „checks,” igen, a fékek, elsősorban a végrehajtó és a bírói ágat korlátozzák – például úgy, hogy az elnök által elküldött törvényszerűs ügyében a törvényhozás egyik bizottsága, illetve a szenátus járhat el. Vagy úgy, hogy az elnök által javasolt jelölt csak a törvényhozás megfelelő bizottsága előtti meghallgatás után nevezhető ki legfelsőbb bírónak. A törvényhozás látszólagos túlsúlya itt az Alapító Atyáknak a gyarmati rendszer Londonból kinevezett kormányzóival és bíráival szemben érzett bizalmatlanságát űzi. A „balances” esete kissé bonyolultabb. Nem egyensúlyokról, egymást kiegyensúlyozó szervekről, hatalmi ágakról van itt szó, hanem inkább ellensúlyokról, amelyek jól megszerkesztett óraművekben található precíz mechanizmusokhoz hasonlóan szabályozzák, lassítják bizonyos események bekövetkeztének a sebességét. Ezzel az eseményeket kiszámíthatóbbá teszik, és kellemetlen meglepetéseket küszöbölnek ki. Erre az Alkotmány kétféle módon nyújt lehetőséget: egyrészt azzal, hogy a főbb hivatalok viselésének

időperiódusai nem csúsznak egybe, másrészt pedig azzal, hogy a hivatalok felhatalmazó körei eltérnek egymástól. Radikális változás az Egyesült Államok politikájában törvényes úton, ha nem is lehetetlen, de igen valószínűtlen, hiszen nem elég más elnököt választani, a törvényhozást is le kell cserélni, az viszont már nem megy egyszerre (lásd az Alkotmány I. cikkelyét, Balabán 643-645. o.). A törvényhozás fölött bizonyos értelemben hatalmat gyakorló legfelsőbb bírák pedig élethossziglan szolgálnak. Ami a felhatalmazó körök különbözőségeit illeti, közismert, hogy mások (az egész ország) választják az USA elnökét, és mások (csak egy-egy állam) az egyes államok szenátorait és képviselőit, és ismét csak máshogyan kerülnek hivatalukba a Legfelsőbb Bíróság tagjai. Balabán tehát nagyon helyesen fordít, amikor a Kilencedik csszében, valamint a Bevezetésben az „ellensúlyok” és a „fékkel” szavakat használja (86., 19-20. o.).

Mindent összevetve és befejezőül: a három ismertetett könyv jelentősége (az ismertetésben említett némelyik más kiadvánnyal együtt) óriási: nélkülözhetetlen szövegeket tesznek hozzáférhetővé magyarul. Hiszen terjed ugyan hazánkban az angol nyelv ismerete, de ez igen gyakran bizonyos csak az utcai nyelvet jelenti. Az utóbbi évtizedben pedig elszaporodtak a felületes nyelvtudással operáló, a nyelvet (magyart is, angolt is) gondatlanul, pongyolán használó, gátlástalan közvetítők az angol-amerikai és a magyar kultúra között. Megnyugtató látni, hogy hatnak erőik, még hozzá tekintélyes erőik, az ellenkező irányban is.

Novák György

¹⁶ Donald S. Lutz in: Roots 266-276.

¹⁷ Kenneth Janda–Jeffrey M. Berry–Jerry Goldman: Az amerikai demokrácia (The Challenge of Democracy. Government in America. Brief edition. 1994.) Fordította Csobán Eszter. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 73.